

ביאורים

בסוף הפסקה הקודמת אמר הרמב"ם שלגמרא יש ארבע מטרות עיקריות, אשר אחת מהן היא לימוד האגדות. הרמב"ם רואה צורך מיוחד לדבר על אגדות חז"ל, משום שלאנשים יש נטייה לזלזל בהן. פעמים רבות הן עוסקות בעניינים מופשטים רחוקים מן השכל, ומוצאות באופן לא רציונאלי הגורם לאנשים לחשוב שאין בהן חכמה חלילה. חכמינו אף משתמשים בשיטות לימוד שונות כגון משלים כדי לעסוק בעניינים רוחניים ומשום כך יש המתפתים לראות בהם לא יותר מסיפורי עם. גם בתוך בית המדרש יש אנשים שמוזניחים את לימוד אגדות חז"ל, ומבחינתם מטרתו הבלעדית של התלמוד היא לימוד ההלכה. את הטענות הללו, מבית ומחוץ, בא הרמב"ם לקעקע, ולשם כך הוא נותן לנו כמה נקודות יסוד בגישה לדברי חז"ל. הטעות הראשונה היא קבלת אגדות חז"ל כפשוטן. הסתכלות כזו רואה דברים שהשכל הישר לא יכול לקבל, אולם האמת היא שאין זו כלל כוונתם של חז"ל. להפך, מאמרים אלה טומנים בחובם רעיונות גדולים ועמוקים, שיש בהם פתרונות לשאלות מהותיות בכל מרחב הדיונים החברתיים. הם עוסקים בנושאים רוחניים אלהיים, בשאלות פילוסופיות מורכבות ובבעיות מוסריות שונות שכולם מעסיקים את האנושות במשך דורות שלמים. את הטעם לכך שחז"ל הסתירו את הרעיונות הללו מסביר הרמב"ם משני צדדים: א. לפתוח את לב הלומדים, שלא יהיה להם קיבעון מחשבת. ב. כדי שלא תהיה גישה אל הרעיונות הכמוסים למי שאינו ראוי להבינם. חז"ל היו מוכרחים למצוא דרך ללמד רעיונות שאמורים להישאר עלומים, ועם זה להעבירם הלאה לדורות הבאים. לכן כתבו את הרעיונות באופן שרק על ידי עמל רב ולימוד מרובה ניתן יהיה להבינם. יתרון נוסף הוא שעל ידי המאמץ האינטלקטואלי שנדרש מהלומד נולדת הבנה עמוקה יותר.

הרחבות

• מעשה בראשית ומעשה מרכבה

למדוני מעשה בראשית ואלמדכם מעשה מרכבה. בפירושו על המשנה ביאר הרמב"ם את משמעותם של מושגים אלה, וכתב: "ושמע ממני מה שנתברר לי לפי דעתי ממה שעיינית בו מדברי חכמים. והוא, שהם מכנים במעשה בראשית המדעי הטבע והמחקר בראשית הבריאה. וכוונתם במעשה מרכבה - המדע האלהי, והוא הדבור על מציאות הבורא... ומה שאחרי המות" [פירוש המשנה לרמב"ם חגיגה ב, א]. הר"ן חולק על דבריו, ומסביר שגם מעשה בראשית וגם מעשה המרכבה עוסקים בעניינים הנסתרים מעינינו. ההבדל שביניהם הוא שמעשה בראשית עוסק בפן הרוחני של הטבע, לעומת מעשה מרכבה העוסק בעניינים רוחניים עליונים [דרשות הר"ן א]. יש לציין שהרמב"ם אינו מחלק בין המחקר המדעי לבין הפילוסופיה, ולכן כשהוא עוסק במעשה בראשית הוא כולל גם את העניינים האלהיים שבו, בדומה לדברי הר"ן [עייין בהקדמה למורה הנבוכים].

• מתי אפשר להתחיל לעסוק בתורת הנסתר?

צריכים להסתירן ושללא ידבר בהן. הרמב"ם אומר "שאינן ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר. ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר...". כלומר, רק מי שלמד ש"ס ופוסקים יכול להתחיל ללמוד את תורת הנסתר [הלכות יסודי התורה ד, יג. ועייין דרכי משה י"ד רמו, ט]. הרב קוק מסביר שהרמב"ם נתן הדרכה כללית, אך כהדרכה פרטית ישנם אנשים מסוימים שיכולים לעסוק בתורת הנסתר גם בזמן מוקדם יותר. עוד הוא מחלק שדווקא עניינים נסתרים אין ללמוד לפני הזמן המתאים, אך רעיונות שכבר נטמעו בחברה מותר ללמוד אותם, משום שהמושגים מוכרים וברורים יותר. ומדגיש הרב קוק שבלימוד הנסתר נדרשת זהירות מיוחדת, כיוון שאפשר לטעות בו בנקל, ולכן צריכות לקדום לו יראת שמים ומידות טובות [אורות התורה ט, יב; אגרות ראי"ה ב, תיד; שם תרב].

שאלות לדין

לאור דברי הרמב"ם, על מה יש לשים דגש, כשמגיעים לאגדות, בעת לימוד הגמרא?

איך אדם ידע אם הוא ראוי להעמיק בסודות התורה?

הצלחת ניר בן אריה ואביטל בת דב

ה

הסתר בדרשות

וזה הענין הרביעי, רצוני לומר: הדרש הנמצא בתלמוד, אין ראוי לחשב שמעלתו מעטה ותועלתו חסרה, אבל יש בו תבונה גדולה - מפני שהוא כולל חידות פליאות וקמדות נפלאות. כי הדרשות הן, כשסתכלו בהן הסתכלות שקלית - יובן בהם מהטוב האמתי, מה שאין למעלה ממנו, ויגלה מהם מן העניינים האלהיים ואמתות הדברים מה שהיו אנשי החכמה מעלימים אותו ולא רצו לגלותו, וכל מה שגזרו בו הפילוסופים דורותיהם. ואם תביט אותו על פשוטו - תראה בו עניינים רחוקים מן השכל, שאין למעלה מהם. ועשו דבר זה לעניינים נפלאים מאד: האחד מהם - ללשון רעיוני התלמידים וללבב לבותם. ועוד: כדי לעורר עיני הפסילים שלא יזהירו לבותם לעולם. ואלו היית מראה להם זהר האמתות יסבו פניהם מהם, כפי חסרון טבעיהם, שנאמר בהם ובדומיהם: "אין מגליו להם את הסוד" (קידושין עא א) - מפני שאין שכלם שלם כדי לקבל האמתות על ברין. וכן החכמים לא היו רוצים לגלות קצתם לקצתם. וכבר זכרו (חגיגה יג א), שאיש מן החכמים נחבר לאנשים בקיאים בחכמת מעשה בראשית - והוא היה בקי במעשה מרכבה - ואמר להם: למדוני מעשה בראשית ואלמדכם מעשה מרכבה, ואמרו: טוב הדבר. וכאשר למדוהו מעשה בראשית - נמנע הוא מללמד להם מעשה מרכבה. וחס ושלום שעשה מפני רע לב למנע החכמה, או בשביל שיהיה לו יתרון עליהם - שהמדות האלה מגנות באחד מהטפשים, קל וחקרם באלו החסידים הנכבדים. אבל עשה הדבר בשביל שראה בעצמו ראוי לקבל מה שיש אצלם, ושאינם ראויים לקבל מה שיש אצלו. והביא ראיה על ענין זה דברי שלמה: "דבש וחלב תחת לשונך" (שיר השירים ד יא). ופרשו (חגיגה יג א) עליהם השלום ואמרו: שענין דבר זה - שהחכמות המתקוות שהנפש תנעם בהן, כמו שינעם החן בדבש וחלב, צריכים להסתירן ושללא ידבר בהן. ואל יעלו על שפת לשון בשום פנים. וזהו שאמר: 'תחת לשונך', שהעניינים האלה אינם ממה שראוי ללמד ולהורות בהם בשיבות החכמה. ואולם ירמזו מהם בפתוב רק רמזים נעלמים, וכשיגלה הקדוש-ברוך-הוא מסוה הסכלות מלב מי שירצה - אחרי אשר יגע וירגיל בחכמות - אז יבין מהם כפי שכלו.

שגורו - קבעו בחכמתם. דורותיהם - שבכל דור ודור. ללשון - לחדד. וללבב - למשוך את לבם. לעורר - שלא יבינו מה שכתוב. יזהירו - יאירו.

ביאורים

לימוד התורה אינו דומה ללימוד חכמות אחרות. בלימוד מתמטיקה, פיזיקה או כל מקצוע אחר עיקר ההבנה בנוי על מאמץ שכלי. אם יש קושי אפשר לשאול מומחה בתחום, לפתוח ספרים או להתאמץ ולנסות להגיע אל המסקנה. לעומת זאת בלימוד התורה, ובפרט בלימוד עומק האגדה ותורת הנסתר, כל הדברים הללו נצרכים ומוכרחים, אך לא די בהם. כיוון שהתורה איננה חכמה אנושית אלא חכמה אלוהית, לא די להשקיע מאמצים שכליים בלבד אלא צריך לרומם את כל חלקי האישיות. אם אדם נתקל בקושי בלימוד 'תוספות' מסתבר שיש מחסום בהבנתו ועליו להתאמץ ולברר היכן הקושי ומהי דרך הפתרון. אולם יכול להיות שהמחסום אינו גשמי בלבד, אלא יש מחסום רוחני המפריע לו לקבל את אור התורה. דבר זה אמור בכל מקצועות התורה ונכון שבעתיים בלימוד חכמת הנסתר. לכן כאשר הרמב"ם מגיע לדבר על אגדות חז"ל העוסקות בנסתרות, הוא מדריך אותנו להרבות בתפילה לריבונו של עולם שיחונן אותנו בדעת, כי אי אפשר ללמוד תורה בלי הסיוע האלוהי. לבנו צריך להיות פתוח כדי שנצליח לשמוע את דבר ה' מתוך פרושיות התורה, דפי הגמרא וספרי ההלכה והאמונה. לכן אסור ללמד את חכמת הנסתר לאדם שאינו ראוי לכך, כי אין זו העברת מידע בלבד, ולא כל אחד מוכן לקליטת התוכן הרוחני של חכמת הקבלה. הדבר דומה לכלי גרוע שאינו מתאים לקיבול מאכלים, אם מפני שיש בו חור והמאכל אינו נשמר בתוכו ואם מפני שהוא מלוכלך ומקלקל גם את המאכל. כך יש אדם שעדיין אינו חכם מספיק ואינו מבין את הרעיונות העליונים, וגרוע מכך, יכול להיות אדם שחושב שהוא מבין אך באמת משבש ומסלף את הדברים. לכן אומר הרמב"ם שאין ללמד אדם שאינו מוכן לכך, ואדם הלומד ואינו מבין יתלה את קוצר ההבנה בעצמו ולא בחז"ל, שלהם הייתה הכנה ראויה ושכל חריף מאוד.

הרחבות

• המונח מזג האדם

השקלים יש להם יתרון זה על זה כפי יתרונות המזגים. 'מזג' פירושו עירוב נוזל בנוזל, כמו מזיגת היין במים, שהיא נתינת מים ביין כדי להפיג את חריפותו. בזמן היפוקרטס סברו הרופאים שאופי האדם מורכב מארבע ליחות (נוזלים), וכאשר הן ממוזגות בו בצורה שווה ואין אחת יתירה על חברתה - יהיה האדם בריא בגופו ובנפשו. מאז תקופתו אנו משתמשים בהשאלה במונח 'מזג' כדי לתאר את אופי האדם ואת תכונותיו. כך למשל, אדם שנוטה לרוגז נאמר עליו שיש לו 'מזג חם' ועל אדם שנוטה לפחד נאמר שהוא 'רך מזג'. כוונת הרמב"ם היא שיש אנשים בעלי כישרון שכלי רב מטבעם, לעומת אחרים בעלי כושר שכלי ראשוני מועט (מנת משכל), ולרבותינו הראשונים היה כשרון שכלי רב.

• עמל תורה

יש שכל איש אחד שלם משכל איש אחר. במשך שנים רבות התחבטה הפסיכולוגיה בשאלה האם מנת משכל ותכונות אופי הן דבר העובר בתורשה או שמא הן מותנות בהשפעת הסביבה. הדעה הרווחת היא כי לשני הגורמים ישנה השפעה. מדברי הרמב"ם נראה שאמנם יכול להיות אדם עם יתרון התחלתי על פני חברו, אך באמצעות עמל ויגיעה יגיעו לרמת הבנה שווה. הרמב"ם אינו עוסק בשאלה הפסיכולוגית, אלא מחדד שהגשה ללימוד דברי חז"ל צריכה להיות בענווה. רק על ידי שקידה ובעמל רב אפשר להבין מעט מדבריהם.

שאלות לדין

האם השייכות למדרגת החכמה והסודות, באה גם באמצעות תפילה וכישרון מולד? מדוע יש להסתיר את החכמה מעיני הכסיל? האם ראוי לנהוג כך, גם בוויכוחים בנושאים שונים, עם אנשים שונים?

ואין לאדם עם החכמה ודרישתה וההשתדלות, אלא לעזב עניניו ביד הבורא ולהתפלל אליו ולהתחנן לבוניהו ולהורותו ולגלות לו הסודות הגנוזים בפתוב, כמו שמצאנו דוד, עליו השלום, עשה כן, באמרו: "גל-עיני ואביטה נפלאות מתורתך" (תהלים קיט יח). וכשיגלה הקדוש-ברוך-הוא את עיני האדם, ויראה לו מה שהראה - ראו לו לגנזם, כמו שאמרנו. ואם ירמוז מהם במעט - ירמוז למי שיש לו שכל שלם ונודעה אמתתו. כמו שבארו וגלו במעשיות רבות בתלמוד. ועל כן אין ראוי לאיש חכם לגלות מה שידע מן הסודות, אלא למי שהוא גדול ממונו, או פמוהו, שאם יגלה אותו לכסיל, אף על פי שלא יגנהו, לא ייטב בעיניו. ועל כן אמר החכם: "באזני כסיל אל-תדבר כי-יבזו לשכל מליך" (משלי כג ט). ועוד: שהלמוד להמון העם, צריך שיהיה בדרך חידה ומשל, כדי שיהיה כולל הנשים והנערים והקטנים עד אשר ישלם שכלם - ואז יתבוננו וישפילו עניני הרמזים ההם. ולענין זה רמז שלמה עליו השלום באמרו: "להבין משל ומליצה דברי חכמים וחיידתם" (שם א ו). ומפני אלו הסבות סדרו החכמים עליהם השלום דבריהם בדרשות על ענין שירחיקהו שכל הכסיל לפי מחשבתו.

ואין ראוי לסמוך החסרון אל הדרש ההוא, אבל יש לחשב שהחסרון בא משכלו. וכשיראה משל ממשליהם שהוא קשה מאד להשפיל לפי פשוטו - ראו לו להשתומם מאד על שכלו, שלא הבין הענין, עד אשר היו לו האמתיות ° בתכלית הרחוק. שהרי השכלים יש להם יתרון זה על זה כפי יתרונות המזגים °. וכמו שנמצא מזג איש אחד שהוא ישר ומזג איש אחר, כן יש שכל איש אחד שלם משכל איש אחר. ואין ספק, שאין שכל מי שידע דבר נכבד, כשכל מי שישכל הדרב ההוא, שהאחד נקרא: 'שכל בפעל', והאחד - 'שכל בכח'. ובשביל זה יש דברים שהם בעיני אנשים בתכלית האמת והבאור, ואצל איש אחר הם רחוקים ונמנעים, על פי המעלה שיש להם בהכמה.

חסרון שיכלו שם

ביאורים

ישנם מושגים שנקלטים אצלנו באמצעות החושים ולכן קל לנו להבין אותם, הם מתיישבים היטב על ליבנו ומסתדרים עם מערכת התפיסה שלנו. הדבר נכון גם לתחומי ההיגיון הצרופי כמו מתמטיקה למשל, משום שכל דבר מסודר והגיוני ניתן לבחינה קלה ומדויקת. אולם, יש תחומים שהבנתם קשה יותר, אם בגלל מרחקם הפיזי מאיתנו ואם משום שהם מופשטים ואין בהם תוואי של שכל צרופי. למשל, המחשבה שניתן לאמוד את גודל כדורי הלכת ומרחקם ביחס לכדור הארץ נראית מופרכת למי שלא למד אסטרונומיה. וכן עיסוק בתחומים מופשטים כעין פילוסופיה ופסיכולוגיה נראה כדמיון בלבד וממילא כדבר שאינו נצרך. כשם שמי שאינו מצוי בתחומים אלה אינו מבין את דברי חכמי הפילוסופיה והפסיכולוגיה, כך מי שאינו מצוי בעניינים האלהיים אינו יכול להבין את דברי חז"ל.

לימוד מסודר ומדורג תורם להבנה ולהכלה של רעיונות רחוקים ומופשטים, ממש כמו שלעיסת המזון בפה תורמת לעיכול המזון. אם הלימוד הבסיסי נרכש כראוי, ניתן יהיה להבין לבסוף גם תחומים מורכבים יותר, אולם אם מדלגים ישירות ללימוד המורכב מגיעים לידי טעות.

לפעמים אנו יכולים לראות את הצורך בלימוד ההדרגתי גם בלימוד שלנו. למשל, כאשר אנחנו שומעים רעיון אמוני חדש שגורם לנו לטלטלה נפשית ברגע הראשון, ונראה כסותר לכאורה את כל מה שלמדנו עד כה. לפעמים, הרעיון מתיישב בליבנו כעבור זמן עם הלימוד וכבר אינו נראה רז בעינינו, כי השכל עיבד את הנתונים, והנפש הכילה את המידע החדש. באופן זה מסביר הרמב"ם את השימוש של חז"ל במשלים ככלי ללמד רעיונות עמוקים, כפי שראינו אתמול בדבריו. המשל משתמש בכלים המוכרים לנו כמו החושים, וממחיש לנו רעיונות עמוקים באופן שנוכל לצייר בשכלנו. מתודיקת לימוד זו מאפשרת ללומד לרכוש את הידיעות העמוקות לאט, כי כל אחד מעכל את הדברים בזמן המתאים לו ובכל פעם חושף רובד נוסף ומגלה עומק חדש בדברי חז"ל. ככל שלומדים ומעיינים יותר במאמרי חז"ל ניתן להגיע להבנה עמוקה וברורה יותר בדבריהם.

הרחבות

• מידת השמש

וגדל הפדור ההוא. גודל מידת השמש הידוע לנו כיום הוא בערך פי מאה מכדור הארץ בשונה מהידוע בעבר. מעיר הרב שלמה אבינר שמבחינת המדע אין זו טעות, אלא מדובר באותו סדר גודל (אפשר לעיין עוד בדברי הרמ"מ מלובביץ', אגרות קודש כב, עמוד רסב).

• פיתוח השכל והמידות

אבל כשירגיל נפשו בלימוד ספרי חכמת המדות. הרמב"ם מדגיש שכדי לעסוק במדעים הרוחניים יש ללמוד קודם את לימודי הבסיס, שבאמצעותם האדם מכשיר את שכלו לאט ובהדרגה להבין רעיונות מופשטים ומורכבים. למדנו לעיל שהדבר אמור גם בתוך בית המדרש, ונדרש סדר בלימוד התורה, לכן לפני לימוד הקבלה יש ללמוד את הצד המעשי של התורה [הלכות יסודי התורה ד, יג]. כמו כן על האדם לרכוש השכלה בחכמות הטבע כגון מתמטיקה, פיזיקה וכדומה, כי הם הבסיס להבנת מעשה בראשית ומעשה מרכבה [מורה נבוכים ח"א, לד]. הרב קוק ממשיך את האדם הלומד חכמת הנסתר לאדם שטט בכדור פורח. על פניו נראה שזו פעולה קלה, ושאינן אפשרות לבצע תאונה כי השמים פתוחים. אולם האמת היא שקשה לנווט ולמצוא את הדרך הנכונה, דבר שיכול לגרום לתקלות רבות. כך גם בלימוד קבלה, יש תחושה שאפשר לשוט בעולם הרוח והדמיון בלי מעצור. אך דווקא בשל כך הטעות מצויה יותר, ונדרשת הכנה ראויה של יראת שמים, של מידות ושל לימוד [אורות התורה ו, ז].

שאלות לדין

מה ניתן ללמוד מכך, שפעמים רבות ה'מושכל הראשון' שלנו אינו נכון, ורק אחרי התבוננות מגלים את האמת?

כמה אנו מסתמכים במהלך חיינו, על 'מושכל ראשון', בלא בירור מעמיק?

לעילוי נשמת טובה בתיה בת מיכאל ז"ל

והנני נותן לך בו משל מבאר: כגון שגשאל לאיש מאנשי חכמת הרפואה והקשבון והנגון, ומיהיר בחכמות הטבע, וחרירי רעיונו ויפה טבעו, והוא נעור ורק מחכמות התשברת והחכמות הכוכבים, ונאמר לו: מה אתה אומר באיש שהוא טוען, שגוף השמש שאנו רואים כאלו הוא עגולה קטנה - שהוא גוף פדורי, וגדל הפדור ההוא * כגדל פדור הארץ מאה וששים וששה פעם ושלושה שמיני פעם. וכדור הארץ, שבמדתה עשינו המדות האלה, הוא פדור שיש בהקפו ארבעה ועשרים אלף מיל, ויהיה על הדרך הזה מגיע לדעת כמה מילין יש במדת גדל פדור השמש? - אין ספק שהאיש ההוא, זה הרעיון, אשר השקיל מן החכמות כל מה שאמרנו, לא ימצא בנפשו מקום לקים זאת האמונה, וכל זה דבר רחוק בעיניו ובלתי משג. והטענה השכלית תבא לו בתחלת המחשבה: שהטענה הזאת - בטלה. כי איך אפשר להיותו האדם על מקום כפי זרת אחד מן הארץ, וידע שעור גרם השמש והקפה ומדת שטחה, עד אשר תהיה דעתו כוללת אותה, כמו שהוא כולל מדת חלק מחלקי הארץ, ועוד יאמר: 'איך אפשר זה, והנה גרם השמש בשמים בתכלית המרחק, ואפלו ראית גרם השמש על נכון אי אפשר לנו ולא נשיגהו אלא זיוו בלבד - ואיך יגיע אדם למעלה שיוכל למדד אותו, וידקדק מדתו בשלושה שמיני פעם?! זה דבר שווא הוא שאין כמוהו!'. ולא יהיה בלבו ספק על היות זאת הטענה בטלה ושללא תוכל להיות. אבל כשירגיל נפשו בלימוד ספרי חכמת המדות * וישקיל הערכים הנערכים זה לזה, המחייבים לצורות הפדוריות וזולתם, ויעתק משם אחר כך אל הספר המסדר בענין זה והדומה אליו, רצוני לומר: ספר תכונת הגלגלים הידוע: ספר אלמנסטי - אז תתברר אצלו זאת הטענה, ותשוב לו להיות טענת אמת שאין בה ספק ושיש עליה מופת. ולא יהיה אצלו הפרש בין שגוף השמש הוא כשעור הזה, או שהשמש מצויה, וירגיל שכלו להאמין הדבר, שהיה בתחילה מרחיק הרחקה גדולה, ויאמין בו אמונה גמורה, הנה זה יוכל להיות, ונאחזנו לא הסכמנו על האיש ששאאלנוהו זה הענין, שיהיה חסר מן החכמות האחרות, אבל שיהיה טוב השכל, וזה הטבע והחכם. והשאלה אשר שאאלנוהו, היא משאלות הלמודיות, שהיא מן המדרגה שיעלו בה לאלהות. קל וחמר יהיה הענין במי שאין לו חכמה כלל, ולא הרגיל נפשו בדרך מדרכי חכמות הלמודיות, אבל היה נסוע משכל אמו לשכל אשתו * כשישאלוהו שאלה משאלות האלהיות שהן צפונות בדרשות - אין ספק שהן רחוקות בעיניו כרחוק השמים מן הארץ, ויקצר שכלו להבין דבר מהם.

נעור - מרוקן, אין בו. **ושלושה שמיני** - שלוש שמיניות. **איך אפשר להיות וכו'** - איך ייתכן שאדם ממקומו בכדור הארץ ידע לחשב את גודל השמש הרחוקה ממנו. **גרם** - עצם. **הפרש** - הבדל (מבחינת ראות הידיעה). **מצויה** - קיימת. **הסכמנו** - קבענו (בדוגמה הזו). **אבל** - אלא. **הלמודיות** - שבמדעי הטבע. **היה נסועו וכו'** - הכוונה שבין זמן הינקות לזמן הנישואין, שהיא תקופת הלימוד לכל שלביו, לא למד כלום [הערת הרב שילת].

ביאורים

בתקופת הרמב"ם הפילוסופיה שגשגה מאוד ונשאה איתה זלוול בתורה ובדברי חז"ל, לכן הוא נדרש ללחום בתופעה החולה הזו. דבריו רלוונטיים במיוחד לזמננו, משום שגם כיום יש יחס של זלוול לכל דבר עתיק, ולצערנו, הוא אינו פוסח על דבריהם הקדושים של חז"ל. עם עליית המדע ותופעת הזלוול רק התעצמה, והנחת היסוד של רבים היא שאנחנו חכמים ואילו בעבר היו דעות משונות ופרימיטיביות. כאשר אדם חושב עצמו כטוב יותר מחברו הוא אינו מסוגל ללמוד ממנו דבר, כי הגאווה וההתנשאות אוטמים את ליבו. את הגאווה והזלוול הללו מתכוון הרמב"ם לעקור, ולשם כך הוא נותן לנו מקור השראה ללמוד ממנו - חז"ל הקדושים. כשמתבוננים בדבריהם רואים את הכבוד שהם נתנו איש לדברי רעהו, ועל דברי הדורות הקודמים אף לא העזו לחלוק. בזכות חכמתם ומידותיהם הטובות הם ידעו לזהות את העמקות בדברי הדורות הקודמים ולמדו אותם ללא הרף. לכן המשנה היא המקור לגמרא, ואמורא לא יחלוק על תנא. וכן גאונים וראשונים אינם חולקים על אמוראים אלא רק מפרשים, מסבירים ופוסקים הלכה כאחת הדעות. הרמב"ם נוטל את העוקץ מהגאווה שפושה בחברה, הוא מסייע לנו להביט נכוחה על הליקויים שיש בנו ואנו מעדיפים להתעלם מהם. הרצון ללמוד, יכולת הריכוז בעת הלימוד וגם הכישרונות השכליים, בעבר היו גבוהים יותר. אם בעבר היו לומדים גם מתוך דחוקת ועניות, כיום אנו מפונקים יותר, הרצון הדוחף ללימוד נחלש ומשפיע ישירות על איכותו. ישנם גם גורמים רבים המסיחים את הדעת מהלימוד, ובכלל, העצלות היום מתגברת. לכן הרמב"ם אומר שקודם כל עלינו לתת יחס של כבוד לדבריהם הקדושים של חז"ל, לדעת שהם עמלו רבות על לימודם ועל כתיבת דבריהם לדורות הבאים, והוציאו מתחת ידם דברים נקיים מטעויות. אם רואים דבר שאינו מובן בעינינו, נתלה את החיסרון בנו ולא בהם חלילה, ונשתדל להתאמץ יותר בהבנת דבריהם. בהמשך ידגים הרמב"ם את הדרך ללימוד אגדות חז"ל באמצעות מאמר "אין לקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה".

הרחבות

• ירידת הדורות

וְכָל שָׁפָן אֲנַחְנוּ שֶׁהַחֲכָמָה נִפְסָקָה וְנַעֲדָרָה מִמֶּנּוּ. מתוך מספר מקומות בדברי חז"ל אנו למדים שישנה 'ירידת הדורות', וכל דור קטן מקודמו בחכמה ובמידות (עיין למשל עירובין נג.). ר' צדוק הכהן מלובלין אומר שאנו אמנם 'קטנים', אבל אנחנו כמו ננס על גבי ענק. זאת משום שאנו לומדים את דברי התורה של הדורות הקודמים במסורת מאבותינו ומרבותינו, ומתוך ספרי הקודש שהורישו לנו. בכך אנו מוסיפים על דבריהם, וכל תוספת בונה קומה נוספת [צדקת הצדיק לרחל]. על פי דבריו כותב הרב קוק שכלפי חוץ נראה שישנה ירידת הדורות, דבר המתבטא באנשים הפרטיים. אבל בפנימיות - נשמת ישראל עולה וצומחת תמיד, ומצד כלל האומה כל דור גדול יותר מקודמו [אגרות ראי"ה א, שלב]. לכן תלמידי החכמים בדורות שלנו אינם חכמים ובעלי מידות כמו תלמידי החכמים בדורות הקודמים, אולם הדור כולו מוכשר לקבל רעיונות עליונים יותר לעומת הדורות הקודמים.

• אמונת חכמים

אִיךָ לֹא נִסְמַךְ הַחֲסָרוֹן לְנִפְשׁוֹתֵינוּ. לצערנו, פעמים רבות מדי אנו נתקלים בתופעה קלוקלת של זלוול בדברי חז"ל. הרב קוק מסביר שהדבר נובע מכך שאנשים מייחסים את מידותיהם הרעות אל רבותינו [אדר היקר עמוד מט]. למשל, אדם שהמניע למחשבותיו ולמעשיו הוא הגאווה, חושב שכך פועלים כולם ומודד את סובביו לפי אמת המידה שלו. כך גם אנשים בעלי מידות מקולקלות מייחסים את חולשותיהם לרבותינו הקדושים ומודדים אותם בכלייהם הקטנים. על כך מעירים הרמב"ם והרב קוק שזוהי טעות יסודית, ועלינו לקנות לעצמנו אמונת חכמים.

שאלות לדין

"וְצִוּוּ לְשַׁקֵּד עֲלֵיו כָּל הַלְּיָלָה וּמִקְצַת הַיּוֹם, וְשִׁמוּהוּ תַּכְלִית הַחֲכָמָה" כמה זמן יש להקדיש לאגדות חז"ל?

"וְאִין לָךְ צוֹאָה רוֹתַחַת גְּדוֹלָה מִן הַפְּסִילוֹת". האם גם אנו מתייחסים כך ל"כסילות"?

לעילוי נשמת פרץ בן מנחם מנדל ז"ל

וְעַל כֵּן רָאוּי שֶׁנִּדְוֶן הַדְּרָשׁוֹת הֵן לְכַף זְכוּת, וְנִיטִיב לַעֲזֹב בָּהֶן, וְאֵל נְמַהֵר לְהַרְחִיק דְּבַר מֵהֶן. אָבֵל כְּשֶׁיִּרְחַק בְּעֵינֵינוּ דְּבַר מִדְּבָרֵיהֶם - נִרְגָּל נִפְשׁוֹ בַּחֲכָמוֹת, עַד שֶׁנִּבְיָן הֵנִינֵיהֶם בְּדָבָר הַהוּא, אִם יוֹכְלוּ לְהַכִּיל לְבוֹתֵינוּ הַדְּבַר הַגְּדוֹל הַזֶּה. שֶׁהָרִי הַחֲכָמִים אָף עַל פִּי שֶׁהָיָה לָהֶם מִן הַתְּאֵהָה לְלַמֵּד, וְטוֹב הִרְעִינוּ וְהִיגִיעָה, וְחִבְרַת הַלּוֹמְדִים הַנִּכְבָּדִים, וְהַרְחַקַת הַעוֹלָם בְּכָל מַה שֶׁיֵּשׁ בוֹ - הֵיוּ מִיִּחְסִים הַחֲסָרוֹן לְנַפְשָׁם כְּשֶׁהֵם מְעִרְיָכִים נִפְשׁוֹתָם לְאוֹתָם הַחֲכָמִים שֶׁקְדָּמוּ לָהֶם. וְהוּא מַה שֶׁאָמְרוּ: "לְבָם שֶׁל רִאשׁוֹנִים כִּפְתָחוּ שֶׁל אוֹלָם, וְשֶׁל אַחֲרוֹנִים - אָפְלוּ כִּמְחַט סִּדְקִית אֵינוֹ" (עירובין נג א). וְכָל שָׁפָן אֲנַחְנוּ שֶׁהַחֲכָמָה נִפְסָקָה וְנַעֲדָרָה מִמֶּנּוּ, וְכֹאשֶׁר הוֹדִיעֵנו הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: "וְאֲבָדָה חֲכָמַת חֲכָמִיו וּבִינַת נִבְיָיו תִּסְתָּר" (ישעיהו כט יד) - שִׁיחַד הַכְּתוּב כָּל אֶחָד מִמֶּנּוּ בְּאַרְבָּעָה דְּבָרִים: בְּחֻלְשַׁת הַשִּׁכְלָה, וְחֻזְקַת הַתְּאֵהָה, וְעַצְלוּת בְּבִקְשַׁת הַחֲכָמָה, וְזִרְיוֹת בְּבַצְעַת הַעוֹלָם - אַרְבַּעַת שְׁפָטִיּוֹ הָרְעִים - אִיךָ לֹא נִסְמַךְ הַחֲסָרוֹן לְנִפְשׁוֹתֵינוּ, כְּשֶׁנַּעֲרִיף אוֹתָנוּ אֲלֵיהֶם!?

אוהרה לא לזלוול

וּמִפְּנֵי אֲשֶׁר יָדְעוּ, עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם, בְּעֵינֵינוּ זֶה, שֶׁכָּל דְּבָרֵיהֶם בְּרוּרִים וְנִקְיִים, וְאִין בָּהֶם סִיגִים - צִוּוּ עֲלֵיהֶם וְהִזְהִירוּ שֶׁלֹּא יִלְעַג אָדָם עֲלֵיהֶם. וְאָמְרוּ: "כָּל הַמְּלַעֲיָג עַל דְּבָרֵי חֲכָמִים נִדְוֶן בְּצוֹאָה רוֹתַחַת" (עירובין כא ב). וְאִין לָךְ צוֹאָה רוֹתַחַת גְּדוֹלָה מִן הַפְּסִילוֹת, אֲשֶׁר הִשְׁיֵאתָו לְהַלְעִיג. וְעַל כֵּן לֹא תִמְצָא לְעוֹלָם מִרְחִיק דְּבָרֵיהֶם, אֶלָּא אִישׁ מִבְּקֵשׁ תְּאֵהָה, וְנוֹתֵן יִתְרוֹן לְהִנְאֻת הַמְּרַגְשׁוֹת, אֲשֶׁר לֹא הָאִיר לְבוֹ בְּדָבָר מִן הַמְּאֹרִים הַבְּהִירִים.

דוגמה לדרשה

וּמִפְּנֵי שֶׁיָּדְעוּ אֲמַתַּת דְּבָרֵיהֶם, כִּלּוּ בְּעֶסֶק הַהוּא כָּל יְמֵיהֶם, וְצִוּוּ לְשַׁקֵּד עֲלֵיו כָּל הַלְּיָלָה וּמִקְצַת הַיּוֹם, וְשִׁמוּהוּ תַּכְלִית הַחֲכָמָה, וְכֵן הוּא. וְאָמְרוּ: "אִין לְהַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֶלָּא אַרְבַּע אֲמוֹת שֶׁל הַלְּכָה בְּלִבָּד" (ברכות ח א). וְהִשָּׁב לְבָךְ לְזֶה הַדְּבַר, שֶׁאִם תִּסְתַּכַּל אוֹתוֹ עַל פְּשׁוּטוֹ, תִּמְצָאנוּ רְחוֹק מְאֹד מִן הָאֲמִת: כְּאֵלוֹ ד' אֲמוֹת שֶׁל הַלְּכָה בְּלִבָּד הִיא הַתְּכִינָה הַנְּדַרְשָׁת, וְשֶׁאֵר הַחֲכָמוֹת וְהַדְּעוֹת מְשַׁלְּכוֹת אַחַר גּוֹ. וּבִזְמַן שֶׁם וְעָבַר וְאַחֲרֵיהֶם, שֶׁלֹּא הִיָּתָה שֶׁם הַלְּכָה, הַנוֹכַח לֹאִיר שֶׁאִין לְהַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא חֵלֶק בְּעוֹלָם כְּלָל? אָבֵל אִם תַּעֲזִין זֶה הַדְּבַר עֵינֵינוּ שְׁכָלֵנו, תִּרְאֶה בוֹ מִן הַחֲכָמוֹת דְּבַר פְּלֵא, וְתִמְצָאנוּ אֶסֶף כְּלָל גְּדוֹל מִן הַמְּשַׁפְּלוֹת. וְאִנִּי אֲבָאָרֶם לָךְ, כְּדִי שִׁיְהִי לָךְ דְּמִיוֹן לְשֶׁאֵר מַה שֶׁיֵּאָבַד לְיָדְךָ, וְלָכֵן שִׁים לְבָךְ אֲלֵיו כְּרָאוּי.

ביאורים

בפרק זה משיב הרמב"ם על השאלה שהציב בסוף הפרק הקודם - מהי כוונת חז"ל במאמר 'אין לקב"ה אלא ארבע אמות של הלכה'. כל הפרק בנוי ממספר הקדמות הדרגתיות שעוזרות לנו להבין את התשובה שתגיע רק בסופו. על פי בירורים נוקבים של גדולי הפילוסופים מניח הרמב"ם הנחת יסוד בסיסית והיא שלכל נברא יש תפקיד שלשמו הוא נוצר, וגם ניתנו לו הכלים והיכולת לבצע את שליחותו. כשם שלכל כלי יש תפקיד ייעודי והוא נעשה בצורה המתאימה למילוי תפקידו, כך כל פרט בבריאה הוא כלי שרת בידי הקב"ה. ישנם חלקים בבריאה שאנו רואים באופן מוחשי את תפקידם ואת הצורך שיש בהם, וישנם חלקים שבינתיים נעלם מאיתנו פשר קיומם. במרוצת השנים אנו נחשפים לעוד ועוד סגולות הגנוזות בטבע, ומגלים תפקידים שבעבר היו כמוסים. לאחר הבנה בסיסית זו נשאלת שאלה מהותית הקשורה גם לעצם קיומנו - אם לכל נברא יש מטרה ותכלית, מהי אם כן מטרת האדם בעולם? כאשר נתבונן במין האדם נראה שבניגוד לשאר הברואים הוא ניחן בכישירונית רבים ומגוונים, אם כן התשובה לשאלת תכלית האדם בעולם היא תשובה מורכבת שנתונה לפרשנויות רבות. התשובה לשאלה תנבע בהכרח מתוך השקפת עולם, ותכלול בתוכה גם מענה לשאלות מוסריות ותרבותיות הנוגעות לאדם ולחברה. אין כאן התמודדות עם שאלת 'מהו תפקידו של האדם?' בלבד, אלא עם השאלה 'למה נוצר האדם?'. שאלת ה'מה?' עוסקת בצד הפרקטי, ואילו שאלת ה'למה?' העמוקה יותר, עוסקת בצד המהותי של מטרת העל של האדם, אשר אוצרת בתוכה את כל תפקידיו. אמנם הרמב"ם התבסס על הנחת יסוד של הפילוסופים ומשם מגיע לברר את תכלית האדם בעולם, אך התשובה לשאלה מגיעה ממקור אמיתי ומוחלט. דווקא משום שזוהי שאלה מורכבת שהתשובה עליה ניתנת לפרשנות אישית מגמתית, לוקח הרמב"ם את תשובתו מן המקור המהימן ביותר, שאין לו פניות לשום צד. מקור זה הוא התורה הקדושה, ודברי חז"ל המוסרים לנו את דבר ה' במסורת מדור לדור. אך טבעי שה', בורא העולם ויוצר האדם, הוא שיאמר מהי מטרתו של האדם בעולמו.

הרחבות

• מי הם הקדמונים

הקדמונים. כנראה שבכינוי זה הרמב"ם אינו מתכוון רק לחכמים מעם ישראל, אלא גם לחכמים ולפילוסופים מאומות העולם, כמו שלקמן [י' חשוון], בקשר לתכלית האדם, הוא כותב: "זה הדבר לא נודע מאת הנביאים בלבד... חכמי האומות... ידעו גם הם..." (וכפי ביטוי המפורסם "קבל האמת ממי שאמרה" [פתיחה לשימונה פרקים]).

• מניין לנו שלכל נמצא יש תכלית

תכלית אֲשֶׁר בְּשִׁבְלָהּ הֵיטָה מְצִיאָתוֹ. מסקנה זו מבוססת על הנחה שכל דבר שקיים בעולם - עומדת מאחוריו חכמה. חכמה זו היא חכמתו של האלוה. ל'קדמונים' היה ברור שקיים אלוה, כיוון שניתן לראות בבירור חכמה רבה בטבע. הרי גם אם ניתן להעלות על הדעת שיש חומר שמעולם לא נברא ותמיד היה קיים, לא ניתן להעלות על הדעת חכמה, סדר ומורכבות שנתהוו מעצמם (עיי' חובות הלכות [שער הייחוד ו]; התשובה היחידה שהועלתה נגד הוכחה זו היא 'תיאוריית האבולוציה', אולם גם אם התיאוריה נכונה, הרי בכוחה להסביר רק את המורכבות שבבעלי החיים, ואין בה כדי להסביר את המורכבות והחכמה המופלאה שבכל עולם הדומם, בתא החי, בחוקי הטבע עצמם ועוד). בגלל הוכחה זו או הוכחות דומות הדעה המקובלת בין הפילוסופים הייתה שקיים אלוה (הם כפרו רק בהשגחה; מורה נבוכים [ב, סוף פרק יג]). אם כן, כיוון שברור שהעולם בנוי כולו בחכמה מאת האלוה, ממילא יש לו גם תכלית.

שאלות לדין

האם אנו שואפים להבין כל פרט במציאות? מהו תפקיד כל תולעת? האם בכלל ראוי לשאוף לכך?

מדוע לא ייתכן שיהיו דברים פעוטים שאין להם תכלית ומטרה?

1

דע, כי הקדמונים • חקרו חקירה עצומה - באֲשֶׁר נתן להם מן החכמה וטוב המחשבה - עד שנתקנים אצלם: שכל דבר נמצא יצטרף על-כל-פנים להיות לו תכלית¹ אֲשֶׁר בְּשִׁבְלָהּ הֵיטָה מְצִיאָתוֹ, כי לא לדבר ריק נמצאו הנמצאים. וכאשר נתקנים להם זה הדין הפללי, התחילו לחלק כל הנמצאים לדעת תכלית כל מין מן המינים. וראו כי כל נמצא שהוא מלאכותי, רצוני לומר: העשוי על-ידי מלאכה, תכליתו ידועה ואין צורך בענין ההוא לחקירה. שהאמני לא יעשה מלאכה אם אין תכליתה מצירה בנפשו. והמשל בזה, כמו שאמר, שהמשור לא עשאו הנפח אלא אחרי אשר חשב בלבו: איך יוכל להפריד דבקי העץ? עד שנגלה ללבו צורת המשור, והחל לעשותו כדי לחתך בו. אם-כן נדע, כי כונת המשור - להניפו על העץ, וכונת הקרדס - לחתך בו, וכונת המחט - להחביר בו בגד לבגד, וכן לכל הדברים הנמצאים מציאה מלאכית. אבל מה שהמציאות המלאכה האלהית והחכמה הטבעית, כגון מיני האילנות והעשבים, ומיני מחצבי האדמה, ומיני האבנים ומיני החיות, יש מהם - אשר תכלית מציאותו נעלמת ואין ידע אותה כלל, אלא אם-כן תודע בנבואה, או בכח העתידות; אבל בחקירת הדעת אי-אפשר, מפני שאין ביכלת האדם לחקר עד שיבין וידע לאיזה טעם המציא הטבע קצת הנמלות בכנפים, ומיהן - בלי כנפים, ולאיזה טעם המציא גם-כן תולעים מרבי רגלים, ואחרים מעטי רגלים, ומה היא תכלית זאת התולעת וזאת הנמלה? אבל בדברים שהם גדולים מאלה, ופעלם יותר גלוי - אמןם בידיעת תכלית בריאתם יגלה יתרון אנשי החכמה; ועל-פי שיהיה יותר חכם וגדל התשוקה וזך הרעיון ללמד - כן תהיה ידיעתו יותר גמורה. ועל-כן כשנתן הקדוש-ברוך-הוא לשלמה מן החכמה מה שהבטיחו בה - ידע מסודות בריאת אלה המינים מה שאפשר לאדם לדעת מדרך² שהוא אדם, ודבר על תכלית יצירת האילנות והעשבים ומיני החיים, כמו שאמר הכתוב: "וידבר על-העצים מן-הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר וידבר על-הבהמה ועל-העוף ועל-הרמש ועל-הדגים" (מלכים א ה, יג). והיה זה לעד שהיתה בו רוח אלהית. ואמר אחר-כך: "ויבאו מקל-העמים לשמע את חכמת שלמה" (שם יד).

¹ **נתקנים אצלם** - הגיעו למסקנה. **תכלית** - מטרה. **הדין הפללי** - הקביעה הזו המקיפה את כל המציאות. **מלאכותי** - העשוי בידי אדם. **בכח העתידות** - באמצעות מגידי העתידות. **אבל** - אלא. **ועל-פי** - כפי. **מדרך** - כפי (מגבלות) טבעו.

לכל דבר יש תכלית

ביאורים

הקב"ה ברא מינים רבים של בעלי חיים ושל צמחים, וכל מין שונה מחברו. בשכלנו האנושי אנו יכולים להבין את סיבת הבריאה של חלק מהנבראים בלבד. החמור נברא לשמש את האדם בנשיאת משאותיו, והפרה מספקת חלב ובשרה נאכל. הירקות נבראו לאכילה וצמחים מטוימים נבראו לשם רפואה. אולם המין האנושי טרם גילה מהי תכלית הבריאה של כל מין ומין מבעלי החיים והצמחים. איננו יודעים להצביע על תפקידם של כל מיני היתושים והעשבים השונים.

במצב זה של חוסר ידיעה, עומדות בפנינו שתי אפשרויות. האפשרות הפשוטה יותר היא להסיק על פי שכלנו, שאכן אין תפקיד לכל נברא. לעומת גישה זו השמה את שכל האדם במרכז, עומדת גישה חז"ל שמדריכה אותנו בדרך אחרת. על אף חוסר ההבנה שלנו, עלינו להתמלא בענווה ולהכריז "מה רבו מעשיך ה' כלם בְּחֶכְמָה עשית" [תהילים קד, כד]. מתוך ענווה זו לימדו אותנו חז"ל כי "כל מה שברא הקב"ה בעולמו, לא ברא דבר לבטלה" [שבת עז:]. אף שאיננו יודעים לפרט את תפקידה של כל חיה, הרמב"ם מבאר שכל הנבראים נבראו לתועלת האדם, שכן הוא תכלית הבריאה. הראיה לכך היא שבכל דור אנו מגלים שימושים במיני צמחים ובעלי חיים שעד אותו זמן לא נודעה תועלתם. מכך ניתן להסיק שגם בשאר המינים יש תועלות לבני האדם, העתידות להתגלות במשך השנים. לכאורה ניתן היה להקשות על מסקנה זו, שכן יש בעולם צמחים רעילים המזיקים לאדם! אולם הרמב"ם שהיה גם רופא במקצועו, מבאר שאף בצמחים הרעילים ניתן להשתמש לצורכי רפואה. כדוגמה מעשית לכך ניתן לציין את סם ה'אופיום' שצריכה לא מבוקרת ממנו עלולה לגרום למוות, ומהווה כיום מרכיב בתרופות לשיכוך כאבים.

בהמשך הפרק, ימשיך הרמב"ם בחקירת תפקיד האדם, ומתוך כך יבאר את מאמר חז"ל שאין לו לקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה.

הרחבות

• תכלית אחת לכל הנמצאים

בשביל הָאָדָם לְבַדּוֹ. בתקופה הקדומה האמינו באלים רבים. אמונה זו מביאה לתפיסה הרואה מטרות רבות לעולם. לעומת זאת, כאשר נקודת המוצא היא אמונה באל אחד, מסתבר שגם תהיה תכלית אחת לעולם, ומסתבר שתכלית זו טובת סביב בחיר היצורים - האדם.

• האם הרמב"ם נמשך אחרי הפילוסופיה

בשביל הָאָדָם לְבַדּוֹ. היו שטענו כי הרמב"ם נמשך אחרי הפילוסופיה לדעות הסותרות את התורה. הרב קוק הפריך טענות אלו על ידי שלוש הוכחות: א. בכל כתיב הרמב"ם אין דבר אחד הסותר את התורה: "שלא הלך בעיניים עצומות אחרי אריסטו..." ב. הרי עינינו רואות כיצד בשלושה יסודות של הפילוסופיה הרמב"ם חלק על הפילוסופים ללא כל פחד: "הנבואה... יסוד חידוש העולם... יסוד ההשגחה הפרטית..." ג. כיוון שנחלקו ביסודות, ממילא ברור שגם בביטויים המשותפים לרמב"ם עם הפילוסופיה - תוכן הביטויים שונה באופן מהותי. גם בהקשר לנושא שלנו, תכלית העולם והאדם (ובמיוחד למרכיבות השכל שהרמב"ם ירחיב בה מיד), מסביר הרב קוק שיש הבדל תהומי ביניהם. למרות שלפי שניהם החכמה היא התכלית והמעשים הם אמצעים להשגחה, אצל הרמב"ם הם אמצעים מוכרחים שלא ניתן לוותר עליהם. השלמות בקיום התורה והמצוות היא הדרך הבלעדית להגיע לחכמה האלוהית [מאמרי הראיה עמ' 105].

שאלות לדין

האם אין לבריאה בפני עצמה ערך חשוב, ללא קשר לאדם? מה ניתן ללמוד מכך? מהי באמת התועלת שיש לאדם מן הנחשים הארסיים? האם שאלה כזו אמורה להעסיק אותנו?

לעילוי נשמת גדעון (גרי) בן פרץ ז"ל

אף על דָּרָךְ כָּלֵל יֵשׁ לְדַעַת: שְׁפָל הַנְּמַצָּאִים שֶׁתַּחַת גִּלְגַּל הַיָּרֵחַ נִמְצָאוּ בְּשִׁבִיל הָאָדָם לְבַדּוֹ. וכל מיני החיות: יש מהם - למאכלו, כצאן ויבקר וזולתם. ויש מהם לתועלתו בזולת המאכלים, כמו החמור - לשאת עליו מה שלא יוכל להוליך בידו; והסוסים - להגיע בהם מהלך דרך רחוקה בימים מועטים. ומהם - מינים שלא נדע להם תועלת; ויש בהם תועלת לאדם, ולא יכיר אותה. וכן האילנות והצמחים: מהם - למאכלו, ומהם - לרפאתו ממחלותיו. וכן העשבים ושאר המינים. וכל מה שתמצא מן החיות והצמחים שאין להם תועלת ואין בהם מזון - לפי מחשבתך - דע, שהדבר הוא לחלשת שכלנו. ואי אפשר לכל עשב ולכל פרי, ולכל מין מבעלי החיים - מן הפילים עד התולעים - שלא יהיה בהם תועלת לאדם. והמופת על זה - שהרי בכל דור ודור יגלו לנו עשבים ומיני פרות שלא נגלו לקדמונינו, ויש בהם תועלות גדולות. ואין ביכלת אדם להיות דעתו כוללת תועלות כל צמחי הארץ. ואולם נגלה ענינם בדרך הנסיון על הדורות החולפים. אבל אם תאמר: מדוע נבראו הסמים הממיתים, כגון: עשב הנקרא: 'פיש' ו'עשב הדם' אשר ימות בהם האדם ואין בהם תועלת? ראוי לה לדעת - שיש בהם תועלות: שאם ימיתו בעת שיאכלו אותם, לא ימיתו בעת שיחבשו בהם על-גבי הגוף. וכשתפיר כי תועלת גדולה יש לאדם באפעה ובנחשים - קל וחמר כמה שהם מועטים מהם בהזק.

התכלית בשביל האדם

ביאורים

לאחר שלמדנו שתכלית כל העולם היא האדם, עולה ומתבקשת השאלה היסודית, מהי תכליתו של האדם, ולשם מה הוא נברא.

כאשר אנו עוסקים בשאלת התכלית של כל אחד מהברואים בעולם, תתבסס התשובה על מעשיו העיקריים של כל נברא. במילים אחרות, כדי להבין את תכליתו של בעל חיים מסוים, יש להסתכל בפעולותיו העיקריות ומתוכן להסיק מהי תכליתו ולשם מה הוא נברא. אבל אצל האדם זה שונה. פעולותיו של האדם מרובות ומגוונות, ולכן קשה מאד להסיק מתוך מעשיו מהי תכליתו. ריבוי פעולותיו של האדם מגלה לנו שיש לאדם תכלית עמוקה יותר, ושלמענה הוכשר האדם לכל מגוון פעולותיו. התבוננות מעמיקה על האדם, תתעסק בעיקר במה שמייחד אותו. נכון שפעולותיו של האדם רבות ומגוונות, אבל כל זמן שאינן מייחדות אותו, לא ניתן להגדירן כתכליתו. שהרי אם תכלית האדם היא לעשות מעשים שעושים גם בעלי החיים, הרי שאין לאדם ערך וחשיבות שאין לבעלי החיים, ואם כן מדוע הוא נברא. התבוננות זו על האדם אינה מותירה מקום לספק. המייחד את האדם בכל פעולותיו הוא הכוח השכלי. יכולת ההתבוננות השכלית של האדם, מאפשרת לו ליצור לעצמו חיים בעלי מדרגה ייחודית, השונים בצורה מהותית מחייו של הבעל חיים.

השיא הגבוה ביותר של השימוש בכוחו השכלי של האדם הוא הכוח לעסוק בענייני האלוהות. ענייני האלוהות הם העניינים העמוקים והגבוהים ביותר שיש בעולם, והם שונים מכל שאר ענייני השכל, שהרי הם אינם עוסקים בדברים מוגבלים. אחריות זו של האדם למלא את תכליתו ולעסוק בענייני האלוהות, מצריכה את האדם להתקדש ולהיטהר, ולהיות פנוי משקיעה בתאוות, וזאת כדי שיוכל להתרכז כראוי בעניינים נשגבים אלו.

הרחבות

• התכלית - השכל או העבודה

וְלִדְעַת הָאֱמֶתוֹת... רוב גדולי ישראל כתבו כי תכלית האדם היא העבודה והדבקות באלוהים, ולא ההשגות השכליות. כך עולה מספר הכוזרי [מאמר א, מא-מג], מחובות הלבבות (עייין עין איה ברכות א עה), ממסילת ישרים ועוד. כסיוע לרמב"ם ניתן להביא את הגמרא הדנה מי גדול יותר התלמוד או המעשה, ושמשקנתה היא שהתלמוד גדול יותר [קידושין מ:]. בדרך זו כתב הרמז"ל: "השפעה אחת עליונה מכל ההשפעות... שהוא תכלית מה שאפשר שימצא... והוא התורה... בהגיון ובהשכלה..." [דרך ה' ד, ב], וכן כתב הרב קוק: "מציאות החכמה... היא מציאות יותר נחמדה ומעולה מכל מה שאפשר להחשב" [אורות התורה ב, א]. ואמנם ניתן לבאר ששתי התפיסות משלימות - הדבר הנשגב ביותר הוא החכמה, אולם חכמה זו נועדה לבוא לידי יישום בעולם המעשה, כך היא תפתח ותרחב בצורה השלמה ביותר, וכך העולם יתוקן ויהיה 'עולם של חכמה'. לכן, מחד, היעדי שמוטל על העולם להשיג הוא שלמות העבודה (ולכן חלק זה הוא הדומיננטי בחיים, ולא קניית החכמות, ולכן תואם הטבע של רוב האנשים), אולם מאידך, כך זה נעשה בעבור האמת האלוהית, הלוא היא חכמת התורה, שתשלים את התפתחותה והתפשטותה בכל העולם.

• חורבן הגוף

וְתִקּוֹן הַנֶּפֶשׁ בְּחֶרֶבַן הַגּוּף. דברים אלו מתייחסים למצבנו בגלות ולא בארץ ישראל [חתם סופר' סוכה לו א, ועייין עוד אורות, אורות התחיה כז, מאמרי הראי"ה עמ' 406 אות ו].

שאלות לדיון

"וְהַפְעֵל הָזֶה הוּא, לְצִיר בְּנִפְשׁוֹ סוּדוֹת הַמְשַׁפְּלוֹת וְלִדְעַת הָאֱמֶתוֹת כְּפִי מַה שֶׁהוּא עֹלְיוֹ". ומה עם מצוות מעשיות? האם אין ערך כשלעצמו לפעולות ממשיות שנצטוונו עליהן בתורה?
"וְהִנְכַבֵּד שְׁבַמְשַׁפְּלוֹת, לְצִיר לְנַפְשׁוֹ אֲחָדוֹת הַקְּדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא". אם זוהי התכלית, מדוע אם כן יש צורך ב'אומה שלמה' שתעבוד את האלוה'?

וְכַאֲשֶׁר מִצְאוֹ שִׁתְּכֻלִּית כָּל אֱלוֹ הַעֲנִינִים - היא מציאות האדם, הִצְרַכְנוּ לְחַקֵּר כְּמוֹ כֵן לְמַה נִּמְצָא הָאָדָם? וְמַה הִיְתָה כּוֹנֵת יִצְרָתוֹ? וְכַאֲשֶׁר הָאָרִיכוּ לְחַקֵּר בְּעֵינֵינוּ זֶה, מִצְאוֹ לְאָדָם פְּעֻלִים רַבִּים מְאֹד. שֶׁהָרִי כָּל מִינֵי בְּעֵלֵי חַיִּים וְהָאֵילָנוֹת יֵשׁ לָהֶם פֶּעֶל אֶחָד בְּלִבָּד, או שְׁנֵי פְעֻלִים: כְּמוֹ שֶׁאֵנוּ רוֹאִים הַדְּקָלִים, שֶׁאֵין לָהֶם פֶּעֶל אֶלָּא לְהוֹצִיא הַתְּמָרִים, וְכֵן שָׁאֵר הָאֵילָנוֹת. וְכֵן הַחַיּוֹת: נִמְצָא מֵהֶם מִי שֶׁיֵּאָרֵג בְּלִבָּד, כְּמוֹ: הַעֶפְבֵּיִשׁ; וּמִי שֶׁיִּבְנֶה, כְּמוֹ: הַסּוּנָיִת (וְהִיא צְפוּר דְרוֹר הַמְקַנְנֵת בְּתֵימִים בְּזִמְנֵי הַחֹם); וּמִי שֶׁיִּטְרֹף: כְּאֵרִיָּה. אֲבָל הָאָדָם יַעֲשֶׂה מְעֻשִׁים רַבִּים מִשְׁתַּנִּים זֶה מִזֶּה. וְחֻקּוֹ עַל כָּל פְּעוּלוֹתָיו, פֶּעֶל פֶּעֶל, לְדַעַת תְּכֻלִּית בְּרִיאָתוֹ מְאֵלָה הַפְּעֻלִים, וּמִצְאוֹ - כִּי תְכֻלִּיתוֹ פֶּעֶל אֶחָד בְּלִבָּד וּבְשִׁבִילוֹ נִבְרָא, וְשָׁאֵר פְּעֻלָּיו הֵם רַק לְקִיָּם עִמִּידָתוֹ, כְּדִי שֶׁיִּשְׁלַם בּוֹ הַפֶּעֶל הָאֶחָד הַהוּא. וְהַפְּעֵל הָזֶה הוּא: לְצִיר בְּנִפְשׁוֹ סוּדוֹת הַמְשַׁפְּלוֹת וְלִדְעַת הָאֱמֶתוֹת • כְּפִי מַה שֶׁהוּא עֹלְיוֹ. שֶׁהַדְּעַת נֹתְנָת, שֶׁשָׁאוֹא וְשָׁקֵר לְהִיּוֹת תְּכֻלִּית הָאָדָם לְאֲכִילָה וְשִׁתְיָה וְלִבְעִילָה, אוּ לְבִנּוֹת קִיר - כִּי כָּל אֶלֶּה מְקָרִים הַמּוֹתְחַדְשִׁים עֲלָיו, לֹא יוֹסִיפוּ עַל כַּחוֹ הַפְּנִינִיָּה. וְעוֹד: שֶׁהוּא מְשַׁתְּתֵף בְּזֶה עִם רַב הַבְּרוּאִים. וְהַחֲכָמָה - הִיא אֲשֶׁר תּוֹסִיף עַל כַּחוֹ הַפְּנִימִי וְתַעֲתִיקוֹ אוֹתוֹ מִמְּעַלְת בּוֹז לְמַעַלְת כְּבוֹד, שֶׁהָרִי הִיָּה קֶדֶם בְּכַח, וְחֻזּוֹ לְהִיּוֹת אָדָם בְּפֶעֶל. וְהָאָדָם קֶדֶם שֶׁיִּשְׁכִּיל וְיִדַּע - הוּא נִחְשָׁב כְּבִהְמָה, וְלֹא נִבְדָּל מִשָּׁאֵר מִינֵי הַחַיּוֹת אֶלָּא בְּהִגְיוֹן: רְצוּנֵי לוֹמַר: בְּהִגְיוֹן שֶׁהוּא מִצִּיר לְנַפְשׁוֹ הַמְשַׁפְּלוֹת. וְהִנְכַבֵּד שְׁבַמְשַׁפְּלוֹת - לְצִיר לְנַפְשׁוֹ אֲחָדוֹת הַקְּדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא וְכָל הַנְּלוֹה לְעֵנֵן הַהוּא מְהֻלְלֵהוּ. שֶׁשָּׁאֵר הַחֲכָמוֹת אֵינָן אֶלָּא לְהַרְגִּילוֹ בְּהֵן עַד שֶׁיִּגְעֵי לְדַעַת הַחֲכָמָה הָאֱלֹהִית. וְהַדְּבֹר בְּזֶה הַעֲנֵן עַד פְּלוֹתוֹ יֵאָרֵךְ מְאֹד.

אֲבָל עִם צִיּוֹר הַמְשַׁפְּלוֹת יִתְחַיֵּב לְהַרְחִיק רַב הַתַּעֲנוּגִים הַגּוֹפִיִּים. כִּי תַחֲלַת הַשִּׁכָּל יִצִּיר: שֶׁחֶרֶבַן הַנֶּפֶשׁ בְּתִקּוֹן הַגּוּף, וְתִקּוֹן הַנֶּפֶשׁ בְּחֶרֶבַן הַגּוּף •. שֶׁהָאָדָם, כְּשִׁיְהִיָּה רוֹדֵף תַּאֲוֹת וּמְגַבִּיר הַמְּרַגְשׁוֹת עַל הַמְשַׁפְּלוֹת, וּמַעֲבִיד שְׁכָלוֹ לְתַאֲוֹתָיו, עַד שֶׁיִּחְזַר לְהִיּוֹת כְּבִהְמָה אֲשֶׁר לֹא תִצִּיר לְנַפְשָׁהּ אֶלָּא הָאֲכִילָה וְהַשִּׁתְיָה וְהַתְשַׁמִּישׁ - בּוֹ לֹא יִתּוּדַע אֶז הַכַּח הָאֱלֹהִי, רוֹצֵה לוֹמַר: הַשִּׁכָּל, וְיָשׁוּב אֶז כְּאֵלוֹ הוּא בְּרִיָּה גְזוּרָה שׁוֹחָה בְּתוֹךְ יַם הַיּוֹלֵי (וּפְרוּשׁ יַם הַיּוֹלֵי - תַהוֹ).

חורבן הנפש
בתיקון הגוף